

АБДЫРАЕВА Н.С.

¹Н.Исанов атындагы КМКТАУ, Бишкек, Кыргыз Республикасы
КГУСТА им.Н.Исанова, Бишкек, Кыргызская Республика

ABDYRAEVA N. S.

¹KSUCTA n.a. N.Isanov, Bishkek, Kyrgyz Republic
gala872@mail.ru

**БИЛИНГВИЗМ АРКЫЛУУ ЗАМАНБАП ТЕХНИКАЛЫК ТЕРМИНДЕРДИ
ӨЗДӨШТҮРҮҮ**

(Архитектура, дизайн жана шаар куруу багыттары боюнча)

**ОСВОЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ЧЕРЕЗ БИЛИНГВИЗМ
(В области архитектуры, дизайна и градостроительства)**

**MASTERING MODERN TECHNICAL TERMS THROUGH BILINGUALISM
(In the field of architecture, design and urban planning)**

Макалада архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттары боюнча адистерди даярдоодо билингвизм аркылуу кесиптик жана адистик терминдерди терең өздөштүрүүгө жана студенттердин компетенттүүлүккө, атаандаштыкка жөндөмдүү болушунда бир нече тилде кесиптик терминдерди өздөштүрүшүнө багытталган окуу куралы катарында терминдердин сөздүгүн түзүү маселелери каралган.

Өзөк сөздөр: архитектура, дизайн, шаар куруу, долбоор, объект, термин, адис, багыт.

В статье рассматривается создание терминологического словаря как учебного пособия, направленного на углубленное изучение профессиональных и специальных терминов через двуязычие и использование словаря при подготовке компетентных и конкурентоспособных специалистов в области архитектуры, дизайна и градостроительства и усвоение профессиональных терминов на нескольких языках.

Ключевые слова: архитектура, дизайн, градостроительство, проект, объект, термин, специалист, направление.

The article discusses the issues of in-depth mastering of professional and special terms through bilingualism and the creation of a dictionary of professional terms in several languages, at the same time to improve the competence and competitiveness in the training of specialists in the field of architecture, design and urban planning.

Key words: architecture, design, urban planning, project, object, term, specialist, direction

Учурда жаңы технологиялардын жана инновациялардын тез арада өнүгүп-өсүшү менен бирге жаңы терминдердин сүнгүп киришине жана алардын жеткиликтүү колдонулуп кетишине бардык шарттар түзүлгөн. Адатта жаңы техникалардын жана технологиялардын аталыштарын окумуштуулар чакан атоолор – терминдер менен беришет. Ал терминдер аткарган кызматтык мүнөздөмөлөрүнө ылайык сүрөттөлүп, баяндалып берилет. Айрым

терминдер баштапкы сунушталган вариантында колдонулуп келсе, кээ бир терминдер башка тилге которулуп, колдонулуп келет. Терминдер тигил же бул тилге туура жана так которулуп, кеңири колдонулуп кетишине атайын тилчи адистер, анын ичинде котормочулар тарабынан эне тилге мазмуну боюнча туура которулса, ал сөз өз кызматын аткарып кетет. Бирок, айрым окумуштуулар терминдерди ашыкча которунун кажети жок деген пикилери да бар.

«Тилимди билбес эл болсо, тилмечи менен келсин де» деп «Манаста» айтылгандай, бөтөн тилдердин же атайын терминдердин киришине жол берүүдө окумуштуулар, анын ичинде филологдор, лингвисттер тыкыр иш алып баруусу абзел. Учурда техника жана инновация абдан өнүккөн заман. Азыркы студенттер адабий китептерди, газета, журналдарды көп окушпайт. Анын ордуна бардык маалыматтарды интернеттен билип алышат. Жаңыча терминдердин кыскача түшүндүрмөсүн окуп алуу менен чектелишет» /1/.

Ааламдашуу процессинде биз улуттук өзгөчөлүгүбүздү (идентификациялуулукту) сактап калууда, биринчи кезекте эне тилибизге кам көрүү менен бирге өнүгүүнүн туура векторун аныктап алышыбыз керек. Санариптештирүүнү жүзөгө ашыруу максатында айыл-кыштактарга жөн гана интернет киргизүүдөн тышкары андагы маалыматтык ресурстарды кыргыз тилинде сапаттуу, туура электрондук продукция кылып чыгаруу да каралган.

Албетте, кыргыз тилине болгон камкордук мамлекеттик деңгээлде талапка ылайыктуу болушу керек эле. Тилекке каршы, иш жүзүндө жагдай андай болбой жатат. Кеп чынынан бузулбайт дегендей, алгач мамлекет башчылары эне тилинде эркин сүйлөп, эне тилинде иш алып баруусу керек. Ошондой эле мамлекеттик органдар, жеке компаниялар, жождор, тейлөө тармагы ж.б., же катардагы жаран болобу, кыскасы Кыргыз Республикасынын аймагында өз ишмердүүлүгүн алып баруучулар мамлекеттик тилде иш жүргүзүү шарты каралган. КР жождордун ичинде, өзгөчө техникалык багытта даярдалып жаткан студенттерди окутууда, алардын адис катары даярдап чыгарууда эне тилинен сырткары эл аралык тилдерде терминдерди оңой колдоно билүүсү – бул компетенттүүлүктүн бир көрсөткүчү катары бааланууда. Бүтүрүүчү туура жазганды жана сүйлөгөндү билүүдөн сырткары бүгүнкү күндүн талабына ылайык терминдерди эл аралык деңгээлде колдоно билүүсү да көп мүмкүнчүлүктөрдү берет. Биз канчалык орус, англис, кытай тилдерин мыкты билип, өз тилибизден жогору баалап үйрөнгөнүбүз менен улуттук көркөм сөз маданиятыбыздагы дөөлөттөр, түбөлүктүү чыгармалар кыргыз тилинде гана жараларын унутпашыбыз керек. Башка тил бизге эл аралык мамилелер, чарбалык, күндөлүк тиричилик үчүн гана жарактуу. Бирок, эч бир тил элибиздин ички кудуретин ачып бере албайт. Биз өз тилибизди өнүктүргөндө гана улуу элге айланабыз. Бул башка тилдерди үйрөнбө дегендик эмес. Кыргыз тили байыртадан бери жашап келаткан дөөлөттүү, нарктуу тил. Айрым окумуштуулардын айтуусу боюнча кыргыз тилин билген адам КМШнын отузга жакын элдери менен эркин сүйлөшө алат экен. Кыргыз тили түрк тилдеринин ичинен эң таза сакталган дешет. Академик К. К. Юдахин “Кыргыздын тили бай тил, сүйлөмдөр менен сөздөр өздөрү эле ырга окшоп куюлушуп турат, которууга татаал. Мисалы, Токтогулдун: “Күрпөң-күрпөн жүгүртүп, күлүктү минсен бир кызык. Айдалыңды кубантып, Асылды кийсен бир кызык!”- деген ыр саптарын орусчага которо албай, Кусеин Карасаевди жардамга чакыргамын” – деп айтканы да бар экен.

Учурда кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнүн же орфографиялык сөздүктүн жеткиликтүү болбогондугунан маалымат булактарында «үй-бүлөө, окуууучу» деп эки **өө**, **уу** менен туура эмес жазылган сөздөр кезигет. Көпчүлүк студенттер терминологиялык жана түшүндүрмө сөздүктөрдү көбүрөөк колдонууга басым жасашат. Техникалык багытта даярдалып жаткан студенттер үчүн - архитектура, дизайн жана шааркуруу профилдери боюнча терминдерди колдонуу тууралуу кыскача багыттапканы карап көрөлү. Мындай жагдай, кыргыз тилинде терминдерди туура атоодон сырткары ошол терминдерди эл аралык тилдерде оңой колдоно билишине шарт түзмөкчү. Анткени, жождордо Кытай, Индия, Пакистан ж.б. өлкөлөрүнүн келген студенттерге да билим берүү жеткиликтүү болушуна шарт түзүү зарыл.

Илимий тармактар боюнча кыргыз тилинде термин жаратуу жана аны ишке киргизүүнүн ийгилиги - ал терминдердин кеңири колдонулуп кетиши менен аныкталат. Архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттары боюнча кыргыз тилинде расмий жана илимий методикалык тексттерди жазуу жана аларды колдонуу иши өткөн кылымдын 20-жылдары эле башталган. Атап айтсак, 1928-жылы Кыргыз академиялык борборунун алдында агартуу тармагын илимий-методикалык жактан тейлөө боюнча илимий-педагогикалык коом түзүлүп, анын мүчөлөрү терминологияны жана окуу сабактарын окутуунун методикасын иштеп чыгышкан. Ал эми окутуучулар арасында илимий-методикалык билимдерди жайылтуу маселелерине карата да атайын курстар уюштурулган. 1928-жылдын 5-майынан баштап азыркы «Эл Агартуу» илимий методикалык журналы ар түрдүү аталышта жарык көрүп келген. Таалим-тарбия ишин жакшыртуу багытындагы бир катар илимий-методикалык колдонмолор, китепчелер, китептер, окуу куралдары 1950-жылдардын аягынан баштап азыркы күнгө чейин кыргыз тилинде жарык көрүп келүүдө. Ошону менен бирге жогорку окуу жайларда аталган тармактар боюнча илимий-методикалык лекциялар дээрлик 1930-жылдардан бери окутулуп келет. Эгемендүүлүккө ээ болгон жылдардан бери кыргыз тилинде диссертациялар жазылып корголгон фактылар азыраак /2/.

Ошондой болсо да архитектура, дизайн жана шааркуруу терминдеринин системасынын калыптануусунан карасак, жогорудагы фактылардын баарынын чындыгы жоктой, бул илим тармагында илимий текст жаратууга жаңы эле башталгандай таасир калтырат. Чындыгында, илим тармагынын практикалык жактан эки тилдүүлүк, б.а. билингвизм аркылуу архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттары боюнча адистерди даярдоодо түшүндүрмө сөздүк керек экендиги муктаждык катары каралууда. Иш жүзүндө чет элдик студенттерге терминдерди түшүндүрүү үчүн уюлдук телефондогу «котормочу» аркылуу түшүндүрүү аркылуу жүрүзүлгөн учурлар да бар. Ушундан улам окутуучуларга, ошондой эле студенттерге архитектура, дизайн жана шааркуруу терминдерин орус тилинен кыргызчага которуу менен бирге англис жана кытай тилинде которулушун берүү менен бирге ошол терминдердин чечмелишин берүү – оң натыйжа бермекчи. Анын башкы себептеринин бири болуп - архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттарына таандык атайын (адистик) лексикасы, терминдер системасы калыптаныша шарт түзмөкчү. Терминдерди түзүү эрежелерине ылайык бир термин бир гана мааниде колдонулушу шарт. Ал эми мындай ыкма иш жүзүндө толук кандуу натыйжа бербейт. Мисалы: проект - долбоор аркылуу туюнтулат, бул жөн гана сөздүк. Ал эми түшүндүрмө сөздүктө:

Проект – это временное предприятие, предназначенное для создания уникальных продуктов, услуг или результатов – Долбоор - бул уникалдуу продукттарды, кызматтарды же натыйжаларды жаратуу үчүн иштелип чыккан убактылуу ишкана;

Проект - это совокупность людей и ресурсов, которые объединяются на определенное время, чтобы создать что-то ценное (продукт, услугу, бизнес и т.д.). - Долбоор - бул белгилүү бир убакытка чейин кандайдыр бир баалуу нерсени (продукт, кызмат көрсөтүү, бизнес ж.б.) түзүү үчүн чогулган адамдардын жана ресурстардын жыйындысы /3/.

Проект в архитектуре — архитектурная часть строительной и градостроительной документации, содержащая архитектурные решения в объеме, необходимом для разработки документации для строительства объектов/4/. - Архитектурадагы долбоор - курулуш объектилерин куруу үчүн документтерди иштеп чыгууда архитектуралык чечимдерди камтыган курулуш жана шаар куруу документтеринин архитектуралык бөлүгү.

Ошентип, бир багыттагы адистиктер боюнча түшүндүрмө сөздүк чет өлкөлүк студенттер үчүн жеткиликтүү жана колдонгонго ыңгайлуу болушу үчүн кыргыз, орус, англис жана кытай тилинде берүү зарыл. Анткени архитектура, дизайн жана шааркуруудагы көп кырдуу кубулуштарды, түшүнүктөрдү кыргыз тилинде даана чечмелеп берүү кыйын эле маселе болууда. Албетте, бул маселенин оош-кыйышын тескеп-териштирип тартипке келтириш эң оболу илим өкүлдөрүнүн иш-аракеттерин талап этет. Түшүндүрмө сөздүк чыгаруудан мурда коомдук сыноолордон, илимий-практикалык конференциялардын алкагында каралмакчы. Архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттары боюнча

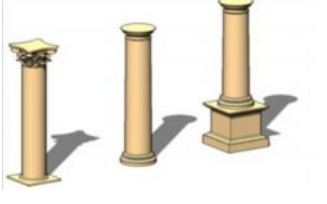
терминдерди иретке келтирүү, өнүктүрүү боюнча ойлорубуз түшүндүрмө сөздүктү түзүү процесси жаңыдан гана башталууда. Ушундан улам аталган Түшүндүрмө сөздүгүбүздүн негизги өзөгүн сөздүктүн түзүлүшү жана аны жаратуу процессиндеги маселелер жана андан келип чыккан ой-тыянактарга бургубуз келет. Түшүндүрмө сөздүк негизинен үч бөлүмдөн турмакчы. Тактап айтканда: биринчи бөлүм «Архитектура», экинчи бөлүм «Дизайн», үчүнчү бөлүм «Шааркуруу» деп аталып, 3000 аталыштагы жалаң архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттарына терминдердин кыргызча, орусча, англис жана кытай тилдеринде чечмелениши берилмекчи.

Колдонуучу бул төрт тилдеги түзүмдүн кайсынысына карабасын, анын башка тилдеги эквиваленттерин оңой эле таап алат. Алдын-ала белгилей кетсек, түшүндүрмө сөздүктүн курамындагы терминдер Н.Исанов атындагы КМКТАУнун Архитектура жана дизайн институтунун «Архитектура», «Айлана-чөйрөнүн дизайны» жана «Шааркуруу» кафедраларынын практикалык сабактарынын мазмунунун негизинде түзүлмөкчү. Түшүндүрмө сөздүктү түзүүдө архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттарын боюнча кыргызча терминдер базасын кайсы булактардын негизинде иштеп чыгууга болот - деген суроо коюп, анын жообун табууга аракет кылдык. Алгач термин түзүү боюнча башка илимдерде калыптанган салттарга ылайык биз да эң оболу кыргыз адабий тилинин корундагы жалпы архитектуралык жана курулуш лексикалардын терминдик дараметине сереп салып, аларды илим чөйрөсү үчүн маанилүүлүгүнө карай иргеп талдоого аракет кылмакчыбыз. Кыргызстандагы техникалык ЖОЖдордогу архитектура, дизайн жана шааркуруу багыттарындагы жигердүү колдонулган терминдердин, түшүнүктөрдүн катарына төмөнкү сөздөр кирет: «долбоор», «долбоорлоо» «долбоордук чечим» «куруу», «курулуш», «имарат», «көлөм», «дизайн», «архитектура», «шааркуруу», «эсептик-графикалык чечим», «КТЖЧ». Булардын көбү расмий курулуш-архитектура жана дизайн мекемелеринин иш практикасында эбактан эле жигердүү колдонулуп келсе, көпчүлүк учурларда орус тилинде колдонулуп келет. Ушул себептен улам аталган багыттар боюнча түшүндүрмө сөздүк басып чыгаруу маселеси жаралууда. Мунун өзү терминдерди кыргыз тилинде маани-манызын ачып берүүдөн сырткары 3 тилде (орус, англис, кытай) тилдеринде берилиши, билим берүүнүн сапатын жогорулатып, кыргыз тилин жайылтууга өбөлгө болооруна терең ишенебиз.

Түшүндүрмө сөздүктү түзүүдө орус тилиндеги терминдердин кыргызча эквиваленттерин табуу сыяктуу көндүм ыкмага да таяндык. Мындай ыкманы жетекчиликке алуу эбактан бери практикаланып келгендиктен оңунан чыккан ийгиликтер арбын экендигин канааттануу менен белгилөөгө болот. Андай жол менен жасалган терминдердин катарына төмөндөгүлөрдү кошууга болот:

1-таблица. Орус тилиндеги терминдердин кыргызча эквиваленттери

 арка - архитектурный элемент, криволинейное перекрытие сквозного или глухого проёма в стене или пролёта между двумя опорами;	арка - дубалдын ичиндеги же сокур тешиктин ийилген кабатташуусу же эки таянычтын ортосундагы ийилген тирөөч сымал архитектуралык элемент,;	arch - an architectural element, curvilinear overlap of a through or blind opening in a wall or a span between two supports;	拱形- 建築元素, 牆壁上的直通或盲孔或兩個支架之間的跨度的曲線重疊
--	--	--	---

 интерьер — в теории архитектурной композиции — вид изнутри на какой-либо объект, противоположно понятию экстерьер — вид снаружи на здание, сооружение.	Интерьер - архитектуралык композициянын теориясында объекттин ички көрүнүшү, сырткы түшүнүгүнө карама-каршы имараттын же курулуштун сырткы көрүнүшү	The interior - in the theory of architectural composition - is an inside view of an object, opposite to the concept of an exterior - an outside view of a building or structure.	內部（在建築組成理論中）是對象的內部視圖，與外部的概念相反，是建築物或結構的外部視圖。
 колонна - сооружение в виде высокого столба, служащее опорой в здании или воздвигаемое в качестве монумента	колонна - имаратта тирөөч болуп кызмат кылган же эстелик катары тургузулган бийик тирөөч түрүндөгү курулуш	column - a structure in the form of a high pillar, which serves as a support in a building or erected as a monument	柱子-高支柱形式的結構，可作為建築物的支撐物或豎立為紀念碑

Ушундай нукта билигвизмден полилингвизмге кайра багыт алуу менен түшүндүрмө сөздүк аркылуу техникалык жогорку окуу жайларда адистерди даярдоонун жаңыча ыкмасын колдонуу менен компетенттүү адистерди даярдоо жүзөгө ашырылмачы.

Адабияттар тизмеси

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы (жогорку окуу жайлардын мугалимдикадистиктери учун окуу куралы) [Текст] / А.Алимбеков. – Бишкек: 1996.
2. Кыргыз педагогикасы: Энциклопедиялык окуу куралы [Текст] / Башкы ред. Ү. Асанов; Ред кенеш И. Бекбоев, ж. б. - Б.: 2004. 340 б.
3. Киргизско-русский словарь [Текст] / сост. К.К. Юдахин. - Ф: Главная редакция Киргизской Советской энциклопедии, 1985. - Т. 2. 480-6.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>